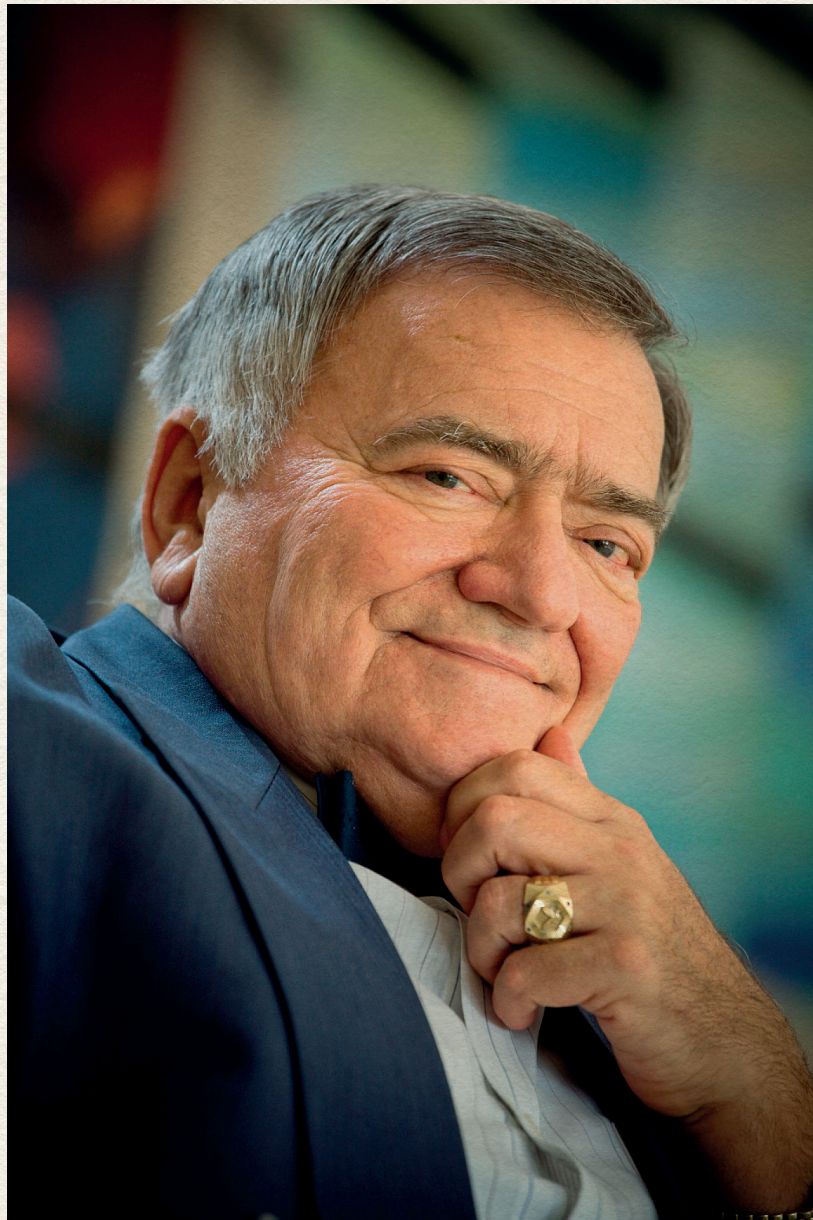

CSÁK MÁTÉ
CURRICULUM VITAE

CSÁK MÁTÉ
CURRICULUM VITAE

Curriculum vitae

Az utolsó békeévben, 1938-ban születtem. Ez az év a nagy lehetőségek, nagy remények és felbuzdulások, ugyanakkor a tragikus tévedések, rettenetes hazugságok és elszalasztott lehetőségek kora volt. Most, amikor ezt az életrajzot írom, már túl vagyunk az ezredfordulón és közvetlenül az Európai Unió csatlakozás előtt állunk. Ez a több mint fél évszázad így utólag visszanézve humánus, felemelő és előremutató volt, de átélni akkor, és ott lenni, sokszor látszott kilátástalannak, reménytelennek, mint őszi ködben hitehagyottan, megcsalatottan, elbizonytalanodva várakozni az őszi avaron. Volt, amikor a túlélés maga is reménytelennek tetszett, volt, amikor a gondok és a helyzetek messze fölénk tornyosultak, megroppantották, és legyőzték az embert. Néha kétségbeesésünkben, amikor már elfogyott az erőnk, és csak humorérzékünk segített a túlélésben, az a védekező csodafegyver, amely képességeinket elandalította, a hitünket erősítette.

Budapesten születtem, növekedésem, tanulásom, alkotó éveim ide kötöttek, kis iskolásként tehát borzasztó volt látni a lerombolt várost, a romba dőlt hidakat, a világháború végét, ugyanígy 1956-ban a romba dőlt reményeket, mégis mindezt zokogva megsíratni csak akkor tudtam, vagyis akkor adatott meg nekem, amikor Mácsai Pál barátunk Örkény monológjában csaknem ötven év után oda ért, hogy a Lánchíd romokban.

Hatalmas ív volt ez a fél évszázad, amelyben azok közé tartoztam mindig, akik tudtunk hinni és tenni is hitük megvalósulásáért. Talán túl sokszor adtam ezért hálát a gondviselésnek, talán túl élesen láttam magamat és társadalmunkat. Sokszor gondoltam rá, hogy milyen lett volna, ha bárki megírja a magyar Ivan Gyenyiszovics történetét az Anjouk korából, a Dózsa időkől, Esze Tamásé idejéből, Hajnóczy idejéből, a reformkorból vagy később a kiegyezés korából.

Mi lett volna, ha valaki filmnovellaként kezeli Erdély történetének epizódjait, a felvidék mozzanatait, Petőfi útját Sopronból Zágrábon túlig, Karlovácig.

Ha behunyam a szemem, expresszív képeket látok, mintha a történelmet is Sváby Lajos festette volna, elsősorban egy 1956-os ágyúlövés után kitört ablakon keresztül kiszabadult színes nagy madarat, amint váratlan szabadságával élve végigrepült az utcán a Lövölde tér felől az Andrássy út (akkor nem így hívták) irányába. Az egzotikus színes madár szabadsága éles ellentétbe állt a mi szabadságunk drasztikus és tragikus elvesztésével. Azt a csalódottságot, amit akkor éreztünk, nem lehet elfelejteni. Az a csalódottság olyan, mint egy Gyarmathy Tihamér gondolati tér: rajz, bonyolult, összetett, történelmi és konstruktív. Nekünk itt Közép-Európában hazánk fekvése tragikus sorsunk egyik forrásává vált, egyidejűleg viszont szerencsénk megalapozója is volt. Pannóniától a Német-Római Birodalom idején túl a török hódoltságig és az Osztrák-Magyar Monarchiáig mutatott a történelem, miközben a földrajz úgy változott, hogy a Mediterráneum megszűnt a világ közepe lenni, a tengerek, az új világrész felfedezése, a Föld körülhajózása, Európa, és azon belül a Kárpát-medence jelentőségének veszteséhez vezetett. Az évszázad úgy kezdődött, ahogy azt ma már pontosan látjuk, hogy egy félbeszakadt polgári forradalom, egy megoldatlan kétnemzetiségű monarchiába testesült soknépű állam, egy örült tempóban fejlődő kapitalizmus, valamint beszorultságunk a német és az antant hatalom közé feszültségek özönét generálta, aminek elviselésére a mi kis világunk alkalmatlannak bizonyult.

Édesapám Zagyvarékason született a millennium évében a múlt század végén, édesanyám pedig Kassán mintegy száz esztendeje. Én pedig az eucharisztikus kongresszus, az államalapító Szent István halálának ezeréves évfordulójának évében. Akkor senki nem tudta, hogy mit hoz a jövő, mi lesz személyes jövője, sorsa, sőt talán, ha mondták volna neki, el sem hitte volna.

A kisgyermekkor

Későbbi, egyik esztétikaprofesszorom, Füst Milán mondása szerint „az ember igazi otthona a gyermekkora”. Az idő- és helyhatározó ilyen mesteri megforgatása a tőle megszokott zsenialitást tükrözte, nekem azonban az talán történelmi és földrajzi okokból, de alapvető igazságot jelentett. Egész életemnek, talán a legjobb barátja kassai nagyapám volt, néhai Zimmermann Lajos, aki immár hatvan éve az egyik legszebb kassai temetőben, a Rozáliában nyugszik. Egyik későbbi sírlátogatásom alkalmával tapasztaltam, hogy kriptája utóbb összeépült a Maléter-család kriptájával. Soha nem néztem utána, de bennem ez úgy raktározódott el, hogy az 56-os magyar honvédelmi miniszter családja és az én kassai családom ugyanoda temetkeztek. Valószínűleg nagyapámat azért szerettem a legjobban, mert unokái közül megkülönböztetetten ő is engem szeretett. A gyönyörű kassai dómtól néhány háznyira laktunk, sokszor vittem gyertyát, nekem iszonyú mennyiségben, „ölszámra” a dómba. Építészhallgató koromban később az Orbán-torony gótikus sírköveit rajzoltam. Ma is bennem él sommás, lényegre törő grafikájuk.

Nagyapám azért tudott nagy lenni, mert nagyanyám, Fagulya Mária minden gondot levett a válláról. Így neki nem maradt más dolga, minthogy ivott és olvasott. Emlékszem arra, hogy italért a szemközti házban levő kocsmába gyerekként én mentem át, lehet, hogy nem egyedül, mint ahogy arra én ma – és már évek, évtizedek óta – emlékezem. Átmentem az italért, és ott felhajtották a padlóban lévő kétszárnyú ajtót, ahol a felhajtást két nagy vaskarika szolgálta, lementünk a hágcsón és mintha csatos üvegekbe töltötték volna, pincehűvös bort vittem haza. Nagyapám bezárkózott vele és olvasott. Jókait olvasott, néha hangosan felnevetett, azonosult irodalmával, ilyenek képzelem azóta is a katarzist. Apkónak hívták anyámék, nagyapkónak szólítottam én. Volt egy fehéregere, Nünüke névre hallgatott, bebújt a mandzsettájánál és kiült a vállára. A macskák nem bántották, megsüvegelték az egeret, akit nagyapám barátsága emelt föl. Ezt az egeret egyszer a Fővárosi Bíróságon tartott szakértői konferencia előadó termében felidéztem, és az összeszorított kockacukrokkal jelképezett feszített tartón átkelő utasaként jellemeztem a komoly hallatóság elismerésével.

Talán van, akinek mond valamit, lakhelyünknek két épülete volt; a Kossuth Lajos utcára nézett a régi középkori ház, a Molnár utca és a Sas utca sarkán álló modern, a provinciális szecessziós ház pedig az Orlovára. Az állomásról a Kossuth Lajos utcán lehetett, egy kis parkon át – mintegy városligeten keresztül – a dómhoz jutni. Kevés az idő, a hely, a papír, hogy Kassát, gyermekkorom gyönyörű otthonát jellemezzem. A Tatra, a tátrai kirándulások, a villamos, a Bankó színessé és gazdaggá tette gyermekkoromat. Otthon az emeleten is téglaboltozatos helyiségek voltak, amikor később Genfben, a reformáció emlékműve előtt álltam, a kassai polgárok falánál jutott eszembe házunk, amelyen a legenda szerint egy korábban élt magyar költőre emlékeztető emléktábla volt, aki szerintem Kazinczy lehetett, de ez nem az a háza volt, ahonnan „kassai levelei”-t írta.

Nem tudom, nem merem, nem akarom azt, ami akkor volt, amit lehetett volna megidézni. Egészen biztos vagyok abban, hogy ebben a városban, amely fényévnnyire megelőzte korát, minden nemzet egyformán megbecsült volt. Persze leginkább magyar város volt, Thököly vitézeinek és a reformáció tudósainak városa, de ma is emlékszem, hogy milyen becsületük volt a szlovákoknak, a németeknek, a lengyel kereskedőknek, a zsidó kereskedőknek, a ruszinszókóiaknak – ahogy őket hívták – és a cigányoknak, akiknek számát Nagyida közelsége jól jellemezte, bár amikor Arany János „Nagyidai cigányok”-át olvastam, semmit nem érez-

tem a valóságból. Ország Lili volt az később, akinek kassaisága bennem megpendülő. Ma már tudom, hogy a „gyertyák csonkig égnek” – (Márai).

De erre visszatérek.

A kassai dómban nagyapám nagyapja kőfaragó, steinmetzer mester volt, szájhagyományuk szerint ő faragta a gyönyörű szószéket. Ha bementünk, gyakran megcsodáltuk a keze munkáját: a szószéket fent, Rákóczi sírját lent. Nekem a nemzetté válás, a nemzeti identitás, az identitástudat nem lecke volt a későbbiekben, hanem történelmi tény, adottság.

Kassa számomra csodaország, de Kassa mellett Krakkó, Bautzen, Drezda, Magdeburg, Torun, Prága, Ulm, Dijon, Genf, Basel, Gdansk, Riga, Helsinki, Turku, Brassó, ott beszívott lélegzeteim és készített vázlataim adták és adják európaiságomat, azt, aminek lényege Illyés Gyula szerint „hogyan, vagy úgy, de megalkuvás nincsen, mert a langyosat kiköpi az isten”. Kassa mindmáig itt él a szívemben. Megpróbálok leírni itt most először egy konkrét eseményt, amit elmondani már sokszor megkíséréltem, de könnyeim miatt soha nem sikerült. Előrebocsátom, hogy nem tudtam a kassai bombázásról, családom megkímélt tőle, nem tudtam korábban Horthy Miklós fehér lovon volt bevonulásáról, de gyakran voltam kiránduláson a Bankón, a villamos végállomástól nem messzi fekvő hegyen, ahol légháritó megfigyelő parancsnokság volt. Különösen kedves „katona bácsik” – „tiszték” szereplésével. Nem tudom, hogy édesanyám, talán keresztanyám, aki testvére volt, vagy netán az a cselédünk, akit ma bébiszitternek neveznénk, vitt oda, de egész csokrot kaptam a légvédelmi katonáktól a szép faragott sétabotokból. Ezeket a botokat nagyon szerettem, ragaszkodtam hozzájuk, nem engedtem el őket átmenetileg sem.

Jött azonban az utolsó kassai elkészítés órája, Pestet már lebombázták, Kassát pedig el kellett hagynunk. Én a katonák által faragott botoktól nem tudtam elválni, szorítottam, öleltem őket. Biztos volt azonban, hogy mennünk kell, és valami miatt tudatták velem, hogy a botokat nem vihetem. De mindenki tudta, hogy azokat nem fogom csak úgy egyszerűen elhagyni. Ragaszkodtam hozzájuk. Akkor valaki azt tanácsolta, hogy vigyem fel a padlásra és támasszam a kéménynek. Felvittem és a csokor botot a kémények által képzett sarokba támasztottam. Ennek ma már hatvan éve, de talán tíz-tizenöt évvel ezelőtt édesanyámmal átmentünk megmenteni és eladni középkori házunkat. És valaki megkérdezte, hogy nem akarok-e felmenni a padlásra. És eszembe jutottak a botjaim. Mint villám hasított belém az emlékezés, hogy kis életem és történelmünk egy szimbólumát '944 tavaszán egy kassai padláson rejtettem el. Megdermedtem és olyan dühvel tört rám a sírás, hogy szinte letepert, és ha ezt azóta is bárkinek el akarom mesélni, nem engedik a fojtogató könnyek. A szívem mélyén kassai maradtam, „az a kisfiú jár el hozzám, aki voltam”.

A padlásra nem mentem föl és ma se tudom, hogy a botok fél évszázaddal később ott voltak-e. Ha ott voltak volna is, ez az ott már nem az az ott volt, ez a Kassa már nem az a Kassa volt, még ha ez a kis kihagyás, mondhatni: cezúra a folyamatosságot nem is zavarta.

Számban megmaradt a Budapest-Kassai gyors étkezőkocsijában apám poharából megkóstolható sörhab íze. Az érzés – ami akkor, apám figyelmeztetése folytán megérintett – régen elmúlt. (Apám akkor Aszód felé intve – ahol éppen a vonat elhaladt – jelezte a javítóintézet helyét, ahova kerülök.) A sörivás nem esetem. De mostanában Sopronban Kubinszky Mihály Széchenyi-díjas építész-mérnök, korábban a város díszpolgára sokszor felemlíti, hogy több mint harminc éve Prágában egy szecessziós és premodern konferencián tőlem tanulta, hogy sörből mindig korsóval, és sosem pohárral kell rendelni, mert így eljutunk ahhoz a slukkhöz, amely kielégít, amúgy pedig nem...

Kassa és Sopron, az építészet formái és beteljesedése, történelmük mérföldkövei jó párhuzamot jelentenek. Párhuzamot és fényt hitem csillámszerű hullámain. Ezt a hitet továbbadni, félek, csak szűk körben sikerült.

Kassa még majd, mint téma szerepel életrajzomban. Azt megelőzi gyermekkorom furcsa epizódja, a háború. Ezt a háborút én törvényszerűségként éltem meg, nehéz lenne ma már megmagyarázni, hogy honnan értek a végtelenül bonyolult hatások, az első világháború igazságtalan befejezése miatt érzett keserűség kiigazításának háborús válfajának lehetősége és szükségszerűsége. Amit a magyar nacionalizmus és irredentizmus kitermelt, azt én otthon mind hallhattam, mert édesapám, aki az első világháborúba önkéntesként vonult be és a gorlicei áttörésnél igen súlyos hadirokkanttá vált, ennek az eseménynek igazán mélyen átélt áldozata volt, majd a HONSZ (a Hadirokkantak Országos Nemzeti Szövetsége) igazgatója. Szegény öregem addig beszélt a hadirokkantokról, a hadiözvegyekről és hadiárványokról, amíg rá nem jöttek, hogy komolyan teszi, és amint rájöttek, kirúgták. De a trianoni békekötés igazságtalansága és a revízióra való törekvés töretlenül élt és hódított. Sajnos megtudtam, hogy hova vezetett.

„Mukcika és Marika Pestről jöttek falura”, írt egy komoly újságban egy komoly újságíró rólam és kishúgomról, aki két évvel fiatalabb volt és „Mukikának” szólított.

A háború végét a Csallóközben éltük át, borzasztóan gyönyörű volt. Az életnek olyan oldalával ismerkedtem meg, ami izgalmakban felülmúlhatatlan, emberi kincsekben, tartalmakban csodálatra nevelő volt.

Beszállásoltak hozzánk egy német alakulatot, amely páncélos részekből és szanitéc osztagból állt. Évtizedek múlva többször képezte feladatomat, hogy a tavaszi ünnepeken rövid ünnepi beszédet mondjak, mindig szóbahoztam, hogy ilyen kiváló, pontos és fegyelmezett katonákat elképzelni sem lehet. Mindig ott lábatlankodtam körülöttük, a világnak mindig minden katonája szereti a gyerekeket, így engem is megszerettek. Drezdai egység volt. Ők már valószínűleg tudták 1945 elején, hogy hamarosan véget ér a háború, és talán már készültek a drezdai viszontlátásra. És akkor történt, amit drezdai bombázásnak nevez a történelem, sok tízezer ember halála a lángokká vált városban. Amikor kiderült, hogy csak azok a katonák, akik nálunk voltak, úszták meg a családjukból a háborút, otthon Drezdában mindenki meghalt. Paradox helyzet, a katona, sőt a csoport él, a feleség, a gyermekek és a szülők, nagyszülők otthon halottak. Ekkor volt, hogy minden szeretetüket rám öntötték. Elhalmoztak minden lehető finomsággal, gondoskodással, szeretettel. Ma már nem emlékszem egyikük nevére sem, meg arcára sem, de gondolkodásomat, a békéért tenni vágyást ez az esemény egész életemet meghatározta. Már akkor ott megtanultam félni, és egyben azt is, hogy félelemből soha semmit ne tegyek. Azon idők elmúltával lehetetlen lett számomra a félelem. Találkoztam később is olyan erővel, amiktől félnem kellett volna, de soha nem féltem már a háború után, akkor egy életre kiféltem magam. Láttam Szőny bombázását és égését, falunkon tucatszor vonult át a front, az égen tömött fehér alakzatokban húztak el a Liberátorok, amiből egy megőrzött példányt később, Canberrában, a háború múzeumában közvetlenül is megcsodálhattam. Akkor azonban ellenséges gépek voltak, és én a nagy melegben is zöld lódenkabátom vettem fel és lefeküdtem a mezőn a földre, nehogy meglássanak. Úrrá lett tehát rajtam a félelem.

Történt azonban egyszer ugyanott, hogy a velünk volt kislány, aki rokonként szerepelt, szerelmes lett az egyik német tisztbe, egy elegáns nyalka szőke hadnagyba. Ezt itt nem pontosan mondtam, mert nemcsak ő lett szerelmes, hanem ők egymásba szerettek. A szőke német hadnagy ugyanúgy szerelmes volt ebbe a lányba, mint az belé, pedig a helyzet, amint azt én már gyerekfejjel is tudtam, teljesen képtelen volt. Hebron rózsájáról, az antracit-szemű szépségről ránézésre is mindenki tudta, hogy zsidó. Márpedig egy csillagszemű, göndör fekete hajú zsidó lány és egy szőke német hadnagy szerelmét akkor Magyarországon elképzelni se lehetett. Izzott körülöttük a levegő. Számtalan jelét adták összetartozásuknak, nekem bár erről a kérdésről még fogalmam sem volt, teljesen evidens ténynek tűnt, hogy szeretik egymást és összetartoznak. És akkor egyszer csak megszöktek.

Fél évszázad is elmúlt azóta, és mindig érdekelt, hogy meg tudták-e úszni a nyilas uralmú Magyarországon egy dezertőr német tiszt és egy letagadhatatlanul zsidó lány szökését. Már gondoltam rá, hogy ezt egyszer megírom, de korai volna.

Házunk körül – aminek megmentésére utaztunk oda – félig földbe ásva és remekül álcázva német tankok lapultak, az egyik nem messze gyermekszobám ablakától rostokolt. Egy reggel – mintha húsvét lett volna – arra ébredtem, hogy a tankosok begyűjtötték a motort vagy motorokat, és a félelmetes páncélosok békés füstkarikákat eregettek. A füstkarikák viszonylag sűrűn követték egymást, egyszerre három-négy is volt a levegőben. Megbabonázva néztem, azóta tudom, hogy semmi sem lehetetlen. Szinte már azóta filozófiám.

Bejött a front, magányos orosz katona géppisztollyal a kerítés mellett, szervezett német visszavonulás, majd újra támadás, ismét visszavonulás, a pincékben, pallókon jártunk. Végül elmentek a németek és átadták helyüket az orosz csapatoknak, ezt akkor ott nem felszabadulásként ünnepeltük, köreinkben összeomlás volt, legalábbis így nevezték a háború elvesztését és azt a tényt, hogy a megszálló ellenség keletről jött és nem nyugatról. Mi ezt keserűen vettük tudomásul, egyben azt, hogy környékünket el kellett hagynunk.

Vonattal jöttünk vissza Budapestre, emlékszem, hogy orosz katonalányok voltak hozzánk, a gyerekekhez, nagyon kedvesek és segítőkészek. Mintha zöldes khaki színű egyenruhájuk és kék sapkájuk lett volna. Nekem akkor kisgyermekkoromban nem is jutott eszembe, hogy a hozzánk olyan kedves német katonák és az ugyanolyan kedves orosz katonalányok egymás ellenségei lehettek volna. Igaz, hogy édesanyám kassai lévén jól beszélt németül a németekkel és ugyanolyan jól szlovák-szlávul az oroszokkal, de azoknak a gyermekszeretetét ez legfeljebb finoman alterálta. Később, amikor párhuzamba állítottam Solohov „Emberi sors”-át és Hemingway „Öreg halász és a tenger”-ét, az emberi sors talán emiatt tudott versenyben maradni. A kisgyermekkor világa Budapestre visszatérve örökre elmúlt. De soha nem veszett el, íme, itt is előkíváncsozott.

A gyermekkor

Olyan súlyos, veretes volt életemnek az a meghatározója, amit nehezen éltem meg, szenvedtem át, de amiből később mindig erőt merítettem. Budapestén, a Szív utca 3. számú házban születtem, amely a Lövölde tér és Ferdinánd híd közé esett, karnyújtásnyira volt iskolánktól. Ezzel szinte szemben van ma az az emléktábla, amely Arthur Koestler házat jelöli. Az iskolában akkor még külön-külön lányosztályok és külön fiúosztályok voltak, később az azzal összenőtt felső-erdősori fiúiskolába jártunk. Ma már nem tudom senkinek elmondani a háború utáni Budapestet. A minap valaki nem hitte el, hogy a Felső-erdősorban kétirányú villamosközlekedés volt, itt járt a sárga 46-os, akkor azt hittük, hogy örökké összeköti a Keleti és Nyugati pályaudvart. Ezt az időt a háború utáni kor jellemezte, a lassan magához térő ország és város, a frontról és hadifogságból lassan hazaszállingózó férfiak, a hit és a jelenben jobban bízó szakadatlan remény. Csak kibírni volt rossz.

Nem volt hagyományos értelemben vett normális élet, de volt utána különlegesen összetartó kohéziós erő. Először még híd sem volt a Dunán. Pontonhidakon és csónakokon lehetett átgátni rajta. Átnézni lehetett és szörnyű romokat lehetett látni Budán. Már csak emlék volt az őrségváltás, a sikló és a vár, a hegyek, mint kiránduló cél, a Szűnyogszigeten az Illik- féle halászcsárda. Kijártunk viszont a Dunára fürdeni és a vízbe zuhant vastraverzek körül, az örvénylő vízben magabiztosan úsztunk. Fürödtünk a Városligeti tóban is, pedig tele volt háborús aknákkal és lövedékekkel. Ezeket a lövedékeket élvezettel szedtük szét és a legalább százféle puskaport és foszforrudakat bátran elégettük.

Valahol egy őrangyal vagy védőszentünk vigyázott ránk. Enni persze nem volt mit. Madzagra kötött sárga zománcos kislábas lógott a nyakunkban, a kanalat zsebünkben hordtuk, úgy mentünk a svéd konyhára zabpehely levest enni, ma is érzem az ízét. Volt egy tyúkunk, azt madzagon legeltettük a Városligetben, hálából naponta tojt egy tojást. Ezt többen irigyelték. Mácsai Istvánnak volt egy ilyen képe, a konyhai falikútra kötött tyúk.

Én nem tudtam, hogy miben hittünk. Tréfálkozva viccelődtek a felnőttek az orosz megszállókon, az utcai vetkőztetéseken, a borzasztó állapotokon, de mégis az ostromnak, magának a háborúnak vége volt. Volt rendbe hozni valója az országnak és a gyerekek figyeltek. Úgy figyeltünk, hogy tudtuk, az életünkről van szó. A döntő volt, hogy véget ért a háború, megszűnt a nyilas uralom, törvényessé vált a rend. Éljen a Köztársaság!

Abban a környezetben, amelyhez mi is tartoztunk néha megdöbbenést keltett a hú munkások szabadulni törekvése, de az iparosok, a hentesek, a taxisok, az asztalosok köre el volt látva munkával. A többségnek nem fájt, hogy a régi rend, mint az Antarktiszt eltűnt, hiszen végül is száz évet kellett várni a 48-49-es forradalom befejezésére. A nagybirtokok szétosztásra, a földosztás, a gyárak talpraállása, a MÁV, a BESZKÁRT újraindulása, a budapesti tetők befedése, az utcáról a szemét, a sitty eltüntetése, ez az újjáépítés irreverzibilis lendülettel folyt. Részegítő tavaszok voltak.

De már valahogy ott leselkedett az ármány. Az egyik örülttől megszabadulva lassan fenyegető rémképpé vált a másik örült. Történelmünk, sorsunk megpecsételődött, ennek jelei ott kúsztak ködösen a levegőben. Nekem magamnak más volt a sorsom, de az osztály zömében átlagos életű családok gyermekeiből állt, akik behozták otthoni gondjaikat. A fiú, akinek édesapja taxisofőr volt és odaveszett a háborúban, maga mellé fogadhatta a karnagy gyerekét, akinek apját bélistázták, a másikat, akit az újságban kisserkesztettek, mert éléskamrájában élelmiszert találtak, és azt, akinek államosították húszüzleteit. Ugyanakkor megértő leereszkedéssel állt köztünk a kisfiú, akit népünk nagy vezére a Hősök terén megcsókolt, mint első úttörőt.

Egyidejűleg volt ott egy egyenruhába öltözött fiatal csapat, akik a Városliget felől jöttek a zsidó árvaházból, megkínzottak és elárvultak voltak, kis emberek, akik az emberi gonoszság próbaköveivé váltak. Nem beszéltek senkivel, nem lehetett őket szeretni, később máshová mentek, néma szoborcsoport voltak.

Nem lehet elfeledni első tanító nénim nevét, Böschat Irént, a Szív utca 36-ban, földszintes házban lakott, mindent elkövetett, hogy tudjuk, amit ismerni kell. Szinte mindenkire emlékszem, beleértve Wagner bácsit, a pedellust.

Említettem, hogy az én sorsom kicsit más volt, mint a többieké, mert édesapán sorsa másként alakult. Elvitték a nyilasok zsidó személy rejtegetésének alapos gyanúja miatt, első világháborús hősi múltja ellenére. HONSZ-igazgatóként volt barátai révén 1944. december 24-én, karácsonykor szabadult a bekerített Budapesten a gyűjtőből, azon a napon, amikor Sopronkőhidán Bajcsy Zsilinszky Endrét és társait kivégezték. Előbb álltam a kőhidai emléktáblánál, mint ezt az adatot megtudhattam volna, mert a szabaduló levele csak később került hozzám. A szabaduló levélben a nyilas hatóság szigorúan figyelmezteti, hogy hagyjon fel a zsidóbarátsággal. Azóta ez nekem a bürokratikus hatóság mércéje, korábban más volt. Átélté az ostromot, majd az oroszok vitték el nyugat felé „málenkij robot”-ra, hónapok múlva került vissza. Kicsit erős, és akkor is szokatlan volt, hogy egy súlyosan hadirokkant hadifogságba kerüljön, különösen, hogy Ő, aki a moszkvai sugárzású Kossuth-rádióban, Nagy Imrét hallgatta, és aki zsidó barátai tucatjainak mentette meg az életét. De hát ilyen a háború. Sajnos senki nem segített neki, sőt valami ismeretlen a házból állandóan följelentette. A följelentőnek nem volt telefonja, följelentéseiben meg kellett várnia a másnapot, addigra

persze apám elment, az este házkutatásra érkező államvédelmi hatóság minket, gyerekeket ugyan mindig fölzavart, őt szerencsére sosem találta. Nekem volt olyan élményem, hogy édesanyám megmondta, hogy melyik téren melyik padra kell leülnöm, és aki mellém ült, de nem ölelhattuk meg egymást, az volt az édesapám. Beszélgettünk úgy, hogy nem is nézhettünk egymásra, egyszer csak eltűnt és én lassan hazamentem. Soha senki előtt nem beszélhattunk róla, „Édes”-nek hívtuk, mint minden magyar családban a mamát. A kisnyilasok kiskommunistává váltak, közülük a szadisták szadisták maradtak, a verőávozt, mint alkategóriát csak később ismertem meg. Így az én helyzetem némiképp más volt, mint a többieké, különösen, hogy nyaranként gyalog végigvándoroltuk az országot. Azóta tudom, hogy minden 3-5 km-re egy savanyú szagú bádogpultos kocsmá van, ahol felejthetetlen ízű, igazi málnából készült málnaszörpöt kevert nekem, a gyerekek a csapos. Édesanyám elintézte, hogy egyszer a Nemzetközi Vöröskereszt Svájcba vitt, Hölsteinbe, Basellandba kerültem, ahol a postamester Mohler család Hermína és Ludwig nemcsak akkor, hanem még sokáig gondoskodtak rólam, utána egy tucat magyar gyereket fogadtak, közöttük kishúgomat, Marikát is, sőt, őt két ciklusra. Mire hazajött, jól tudott „svájciul”, de elfelejtett magyarul. Mohlerék gondoskodását sokáig éreztem, '56-ban csomagot küldtek, amikor kordnadrágot és csíkos ingeket és egy düftin dzsekit csomagoltak be, ezekben jártam végig az egyetemem, sőt Nemcsics Antal tanár festőművész lefestett bennük, mert olyan jó színűek voltak. Nemcsics tanár úrtól sokat tanultam, ma pedig együtt tagtársak vagyunk a Szépmíves Társaságban.

A svájci út engem, mint gyereket társaim szemében megkülönböztetett.

Sajnos az egyik tavaszon azonban súlyosan megbetegedtem, egyik lábam szinte lebénult, szörnyen fájt, ami közben odáig nagyon eleven, fürge fiú voltam, ezután az életemért folytatott harcban csak édesanyám révén beszerzett, a svájci Mohler család által biztosított penicillin, és egy kassai, Heidelbergben tanult orvos barátunk, Dr. Fábián Ede segítségével, de örökre mozgássérülten tudtam életben maradni, bonyolult összhatással.

Év végén rendszeresen elégettük orosz tankönyvünket a Köröndön, ezt én elég nehezen értettem, de szokás volt, tartottuk magunkat hozzá. Akkoriban „kis érettségi”-vel búcsúztunk a Felsőerdősor utcai Általános Iskolától, és a Munkácsy Mihály utcai Kölcsey Ferenc fiúgimnáziumba folytattuk. Itt én részben magamból, részben családomból következőleg nemcsak az osztály, de az iskola legjobb tanulója lettem, amit sokban köszönhettem az osztály kollektívájának, az iskola szellemének és Urbán János osztályfőnököm konstruktív építő pedagógiájának. Kiváló osztály volt, remek eredményekkel, 56-57-ben érettségiztünk, sokat elvittek közülünk, mások pedig külföldre mentek. Akikkel akkor az osztálynaplót írtam, egyszer erről beszélgettünk, Dömölki János filmrendező osztálytársam szerint erről az időről, korról és helyről csak mi ketten tudnánk remek filmet csinálni.

Az 1956-os forradalom a mi generációnk életében meghatározó volt. Ott benn pedig a Terézvárosban, az orosz katonai parancsnokság helyén a Szovjet Nagykövetség terében, a Jugoszláv Követség székházának szomszédságában, a tankok csövei alatt lehajolva elhúzott iskolai kiskocsi az egész menzakerülettel, a Képzőművészeti Főiskola meghalt diákjai mind egy történelmi fordulópontra megrendítő és elkeserítő részei voltak. Később megtudtuk, de már akkor megéreztük, hogy akikben bízunk, eladtak minket, de előtte még felhasználtak.

1956-ról, utóéletéről és győzelmről egyszer még külön kellene írunk, itt most talán csak annyit, hogy mi ugyanúgy sajnáltuk az itt meghalt és nyilván ide félrevezetett orosz kiskatonákat, akik talán nem is oroszok voltak, mint a túlerővel szemben elpusztult honfitársainkat.

Nekem mindmáig feldolgozatlan, meghatározó alapélményem volt a forradalom, kár, hogy később sokan próbáltak belőle megélni és ezzel lejáratják, igen nagy a hamis próféták száma.

Érdekes, hogy az idő mindmáig nem tudott letisztulást hozni, és itt erről én sem akarok többet írni.

Nem adtam föl soha, hogy 1956-os élményeim és érzelmeim leírását ne próbáljam meg, mégis itt most erről az életünket meghatározó élményről már nem ejtenék szót. Nem a végéről és nem az új oktatási rendről, nem az új történelem tankönyvről, amely már személyi kultusz mentes volt, de Lenin neve a rövid könyvben 96-szor volt leírva, egyszer két „n”-nel. Az elmenekültek között igen sok barátunk, néhány osztálytársunk és rokonaink is voltak, ezekkel mostanában újra találkozunk, negyven év más-más terepen más embert faragott belőlünk. A találkozás óriási örömet jelent mégis, bár már haltak meg közülünk.

Az ifjúkor

Elköszöntünk az iskolától, az érettségi a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban hagyományosan nagy esemény volt, különösen, hogy az oktatás nemcsak magas színvonalú, de kellően összeszerkesztett lévén, a humán tudományok a reálismeretek és a sportra nevelés is kitartási készség fejlesztése ma már úgy látom, hogy ideális volt. Egészen biztosan állíthatom, hogy ez a gimnázium többet adott a szó minden értelmében, olyannyira, hogy még az érettségi előtti évben sokunk kitanulta a könyvkötő szakmát, hogy ha nem vennének föl az egyetemre, legyen megélhetésünk. Ehhez gondoskodó tanár gondoskodó szemlélete kellett.

Amikor kicsit más volt a felvételi rendje az egyetemeken, egyetlen percig sem volt kérdéses, hogy ahova jelentkezem, oda bekerülök. Praktikus okokból az építész kart választottam, itt volt alkalmassági felvételi vizsga is, amin jól megfeleltünk. Aki előttem évekig a gimnázium legjobb tanulója volt, akkor már az egyetemen bizonyította felkészültségét, ma már Kossuth-díjas professzor, akkor hallgató, de olyan, akit az a gimnázium nevelt. Ezért sokan voltunk, akik az építészkarra jelentkeztek, és a felvételin megfelelték. Évfolyamunk mintegy tíz százaléka a Kölcseyből került ki. Az érettségire való komoly felkészülés és a felvételi megterhelt és átgyúrt minket, érdekes módon ez összetartozás érzése mindvégig megmaradt. De az építészet, az építészgondolkodás, az építész feladat-felismerés, a megoldási készség felismerési és döntési kényszer az egyetemi oktatás során belénk ivódott, a vérünké vált, és valahogy úgy váltunk egy hivatás képviselőivé, hogy közben alapvetően emberi mivoltunkról nem feledkeztünk meg, humanitásunk mélyült. Kiváló tanáraink voltak, érdeklődésünket fokozni tudták, képességeinket felismerték és fejlesztették. Volt valami a karon, amit kötelezővé tettek, ez az építészőszinteség, ez ma is megkülönböztet a világban minket. Minden értelemben értendő, megkülönböztet és felemel. Aki építész, az az egész világban tárgyilagos, tájékozott és helyzetfelismerő, az építésznek az anyagok és a társadalom törvényszerűségei parancsát figyelembe kell venni, azon túl, de nem azoktól függetlenül szabad ember. Talán a legszabadabb ember, akit ismerek. Egész életére meghatározhatja, hogy a munkának milyen jellegű mozgásterét választja és azt tetszése szerint változtathatja. És ami a legfontosabb, nincs kiszolgáltatva. Az építésznek persze tehetségesnek kell lennie, bátornak és elfogulatlannak, viszont elkötelezettnek, aminek felismeréséhez az élet is kevés. Az egyetem végül is ezt biztosította, ami közben a szakmai alapokat kérlelhetetlen biztonsággal szolgáltatva. Ez azután azt is jelentette, hogy a magyar építész a nyelvi nehézségek legyőzése után a világ minden táján, a földkerekség minden pontján magára talál és érvényesül. Illene felsorolni minden tanáromat, rövid életrajzaiban néha megteszem, itt méltánytalan lenne az óhatatlanul kimaradókkal szemben. Arra sincs mód, hogy az oktatás rendjét, menetét ismertessem. Tény, hogy amikor az ember átvergődik a különböző rostákon, fokozatosan másik emberré válik. Építésszé. Az egyetemen engem személy szerint

néhány szokás tartott össze, éltetett, lehetőleg minden pályázaton részt vettem, a kötelező tárgyakat megközelítő fakultatív tárgyakat választottam, minden reggel gyalog átmentem a Szabadság-hídon, és minden éjszaka a rajztáblám mellett felállva meghallgattam a rádióban a műsorzáró himnuszot. Ha tehettem kikapcsolódásként, esténként, sétám után akvarelleztem, sok száz kép megfestése után lassan elsajátítottam a vízfestés fortélyait. Érdemes lenne egyszer erről írni, mert a vizsgamódszer, az eredményre törekvés, a közlés rajzbeli lehetőségének kifejlesztésére akkor alakult ki, sok fölösleges és ostoba megmérgettetés mellett, ami ma már az óvodában kezdődik és a kisiskolásoknak réme és jellemük eltorzítója. Talán néhány évtized elég lesz, hogy visszaálljon a pedagógia emberi rendje, ez oktatás, a tanítás, a szolgálat minősége. A mi tanáraink többnyire kiváló pedagógusok és jó építészetre nevelők is voltak.

Két olyan mellékes körülmény volt, vagyis inkább esemény történt, ami különös ízt és színt adott tanulmányainknak. Az egyik az a nyári körutazás volt a drezdai és weimari főiskolánál és az építési minisztérium segítségével, ami a berlini fal megépítésének idejére esett. Berlin, Bautzen, Rostock, Frankfurt am Odera, Magdeburg, Drezda, Weimar megismerésével Közép-Európa a barátunk lett. Én akkor jártam ott, amikor a berlini fal épült, a fiam pedig, amikor lebontották. Mi már nem is nagyon hittük, hogy erre az öröme életünkben még sor kerül. És ma már ez is történelem.

A másik a nyári gyakorlat volt, történetesen a mienk Pécsen, az ottani építőipari vállalatnál. Rengeteget tanultunk, a művezető és építésvezető örült, hogy taníthatnak, és több évtizeddel később is felmerült emlékü praxisomban. Náluk ugyanis a betonacél beépítésének lehetőségéről írtam kis tanulmányt, arra az esetre exponálva, ha már rozsdásodik a betonacél. Ott nem is láttam és akkoriban másutt sem nem rozsdás betonacélt. Három évtized elmúltával Finnországban egy tanfolyam keretében meglátogattunk egy betonelem gyárat. A vasbeton armatúrájú friss kéken csillogó acélból készült, emlékezve ez irányú régi tapasztalataimra megkérdeztem, hogy ennek milyen statikai, szerkesztési oka van. Elcsodálkoztak. – Miért lenne ennek bármilyen statikai oka? Ezt kérdezték. Egyszerű gazdasági, pénzügyi oka van. Nem akarják, hogy a pénzük betonvasban álljon. A bankban kamatozik. És akkor rájöttem, hogy szemléletünkben légyegesen megelőztek minket. A pénz-időtényező értékelése eltért a mienktől. Ezt azután egy pozsonyi szimpóziumon előadtam. Az amerikaiak nem is értették, hogy ebben mi volt az új vagy meglepő.

Később még sokszor hallottam pécsi barátaimról, nekem magamnak a róluk való hír mindig örömet jelentett.

Az egyetem – mint az építészkar általában – megelőzte korát a pályázatok kiírásának gyakoriságában is. Mi nagyon szerettük, hogy ez így volt, sok pályázatot megnyertünk, még többen több díjat is szereztünk. Erősítendő a tendenciát sokszor elmondtuk, hogy Arany János is a Toldit pályázatra küldte be.

Volt egy emlékezetes pályázatunk, ezt jelszóval borítékban kellett beadni. „Szégyen a tudás, de hasznos”, írtuk, miután közismert a közmondás. Megnyertük, de a díjat nem akarták kiadni, jól tudták, hogy mi vagyunk a nyertesek. Felírtuk fekete papírra: „Szégyen a tudás, de hasznos”. Hoztuk a negatívot. Beszéltem. A hatást nem részletezem.

Legutolsó, már a diplomatervünkhöz kapcsolódó élményünk volt, hogy a „Pécsi Múzeum és Képtár” tervünket a Művelődési Minisztérium megvásárolta. Máig büszke vagyok – lehetek is rá –, hogy tervünkre szükség volt. Késérő epizódja a történetnek, hogy a makettet a visszacsapódó műegyetemi folyosóajtó porrá zúzta.

Talán fontos, hogy az utolsó egyetemi években már társadalmi ösztöndíjat kaptam a Fővárosi Tanácstól. Ez az ösztöndíj magasabb volt a népköztársasági ösztöndíjnál, „jól” meg lehetett belőle élni. És életben maradni.

A felnőttkor

Az én felnőttkorom, amint ez a korábbiakból kiderült, lényegesen korábban kezdődött, mint ez a fejezet, de valahogy mégis ilyen beosztást indokol.

Korábbi szerencsétlenségem, amit társadalmi ösztöndíj vállalására készítetett, megmentett az álláskeresés gyötrelmeitől, a főváros ösztöndíjasaként a budai várnegyed helyreállítására kerültem, itt tulajdonképp folytattam tanulmányaimat. Lényegében most is abból élek, amit akkor tanultam. A vállalat központja az Igazságügyi Minisztérium épületében volt, akkor még volt a Minisztériumok épülete, az én munkahelyem a Várban volt. Előtte ugyancsak itt dolgoztam, de a BUVATI műemlékosztályán, szellemileg ma is abból élek, amit ott remek tanáraimtól összeszedtem.

Akkor ott a várban építettem egy lakást magamnak, megnősültem és két gyönyörű lányom született. Azóta is legjobb barátaim, minden növendéki mozdulatukra emlékszem, túlzás lenne ezt itt papírra vetni, de nem lenne érdektelen.

A várból a városházára mentem, a Budapesti Műemlék-felügyelőségen dolgoztam mintegy tíz évig. A fővárost és műemlékét alaposan megismertem, de szabadidőmben több tucat pályázatot rajzoltam meg és adtam be. Eredményes voltam, bár pénzben ez nem mindig mutatkozott meg. Ketten két művel vettünk részt a Nemzeti Színház elhelyezésére kiírt 1962-es pályázaton. Mindkettő bekerült a nyertes tucatba, de pénzt már nem kaptunk. A pályázatok világa már csak ilyen.

Kiemelt megbízásom volt a Vörösmarty téri kultúrpalota tervezése, amit egyedül csináltam végig. A városrendezési főosztályon, ahol dolgoztam, nagyon sok baráttra tettem szert, utólag is becsülöm őket. Főnököm sem a pártnak, sem a szakszervezetnek nem volt tagja, ezt becsültük, bár ez azt jelentette, hogy velünk, csoportjával nagyon elbánt. Mégis szerettük. Ott mindenki tekintélyes szakember volt. Több mint negyven pályázatot dolgoztam ki, többnyire magam is rajzoltam őket. Boldog voltam, felvettek az Építőművész Szövetségbe, lett műtermem a Várban, négyszer felvételiztem sikeresen a Magyar Tudományos Akadémia aspirantúra pályázatán, de a témámat nem szerették. Amikor végre az addig meg nem értett témám akadémiai ajánlott téma lett – ebből egyébként korábban a műegyetemen már doktoráltam – késve adták tovább. Ezen megsértődtem, azonnal felmondtam és az igazságügybe mentem dolgozni. Oda, ahol helyileg valamikor kezdtem, és ahol egy zseniális ember, Hadas János nevelt szakértővé. Évtizedekig voltam vele, műhelyt épített egy egyébként lehetetlen bürokratikus közegben. Műhelyt, alkotó műhelyt, országos meghatározó szerepben. Amikor elment, úrrá lett a bürokratizmus, meghalt a szellem, évszázadnyit esett vissza a szemlélet. Utolsó munkatársként visszamaradtam, élveztem tisztánlátásomat, azt a szerepet, amit a változó világban rám osztott a történelem. Volt, hogy a primitív hatósággal szemben már-már föladtam, de egy ilyen szituációban autóztam át a Ferdinánd (Élmunkás) hidat, és a korlátnak dőlve tízéves régi magamat láttam, „az a kisfiú jár el hozzám, aki voltam”. Hagytam, hogy a percmemberké elrohanjanak – történelmi vesztlükre talán.

Nagyon szép és figyelemreméltó, hogy még életünkben változott a társadalom, de talán a módja nem volt tökéletes. Miért pont ez lett volna. Mint építész, ugyanúgy, mint egész életemben, független tudtam maradni. De nem független a társadalomtól. Kölcsey a „Parainesis”-ben ugyanazt fogalmazta meg, mint Thomas Mann a „Varázshegy”-ben. A társaságban született ember nem önmagáé. És nagyon nehéz volt tisztán látni. Asztalomon rajzpapír, rajztáblámon felfeszített akvarellpapír, a szobrászkodáshoz minden összekészítve, bútorterveim kivitelezve a megvalósulás útján, gyermekeim és unokáim komoly emberi életet élnek mellettem. Talán túl szép is.

Néha feltolulnak az emlékek, a mulatások a barátokkal, személyes tekintélyem és környezetem, amely hallgat rám. Tavalyelőtt Új-Zélandon és Ausztráliában voltam, tavaly Kínában és egy külön úton Bolíviában La Pazba, Peruban a Titicaca tóhoz és a

Machu Picchuhoz is eljutottam. Többször egymásután oda, ahol édesanyám volt nászúton, a horvátországi Splitbe (olaszul Spalato, ahol Diocletianus császár palotájának romjai őrzik a Római Birodalom emlékét). Kishúgom évtizedekkel ezelőtt, én utóbb fedeztem föl az Adriát.

Hiszek benne, hogy új vetületben komoly tekintélye van a Magyar Építész Kamarának. Annak ellenére, hogy a társadalom még nem fogékony rá, az építészet új utakon fog járni, még barátaim csinálják a lényegét. Én meg egyszerű tagként szemlélődöm, és segítek, ahol lehet.

A Szépmíves Társaság – amelynek évek óta tagja és társelnöke vagyok –, remek összetétele mellett egyre több jelentősebb kiállítást tud szervezni.

Több olyan művész a tagja, akik a tanáraim voltak és sokan kollégáim, barátaim. Legutóbb Bécsben a Collegium Hungaricumban volt sikeres kiállításunk. Én két szoborral és három akvarellal szerepeltem. Felemelő volt.

Úgy adódott, hogy évek munkájával, több szövetség együttműködésével sikerült a Magyar Újságírók Országos Szövetségében létrehozni az Építészeti-, Képző- és Iparművészeti Szakosztályt. Egy szakadékot áthidaltunk és sikerült a minden évben megrendezett Pütkösdi Anzicsz révén ébren tartani a pütkösdi fesztivál korszerű gondolatát. Véletlen került rám a választás, de mint a Budapesti Sajtóklub elnöke, a legendás Pálffy József utóda, talán tudok tenni valamit az újságírás európai elismeretiséért. Sok tagunk jelentős pozíciót tölt be, hiszem, hogy értelmes a munkánk.

Mint műgyűjtőt és mecénást országosan sokan számon tartanak, ezzel a munkával az átmenet keserveit csökkentjük sok művész számára. Kölcsönösen tiszteljük egymást.

Kisfiam a Magyar Műkereskedők Országos Szövetségének elnöke, a nemzetközi szövetség tagja, de talán még több bizalmat érdemel, mint Regensburgban tanult politológus, a Magyar Parlament alelnöknek titkára, ugyanezt a feladatot látja el a Design Szövetségben. Szép jövő áll előtte. Nekem különös örömömre szolgál.

Ez az életrajz végül is vázlatos, melyik nem az, de sorsom – sorsunk – talán tükröződni tud, végül is nemes hivatásom, két munkahelyem és két házasságom volt – s „csodákban, hitben, tűzben vénülök”.

A festészet

Az egyik legnagyobb lépés az embernek emberré válásában az volt, amikor óriási szellemi munkával hatalmas új absztrakciót, a leképzés absztrakcióját teremtette meg.

A műegyetem rajzi tanszékén Nemcsics Antal tanár úrnál a különböző technikai eljárásokat tanultuk, marhafaggyút vetünk és földfestékekkel keverve durva vakolatra herakliton felraktuk, ezt azután Papp Ferenc professzorom, a világhírű geológus a vári barlangmúzeumban helyezte el. Készült ott altamirai bölénytől reneszánsz sgrafittóig minden, és mi akkor jöttünk rá, hogy több ezer évvel előttünk őkünk miben mesterkedett. Közismert, hogy amikor a lépést akarta utánózni, feltalálta a kereteket, kevésbé közismert, hogy mire gondolhatott, amikor festői készítményt, új ambíciót érzett.

Én rengeteget rajzoltam már általános és középiskolában is, amit azután az egyetemi építész felvételnél jól kamatoztattam, de emlékszem gyermekrajzaimra, amelyek a kerületben, a Terézvárosban különböző kiállítótermekben szerepeltek, és a gimnáziumban a nagy faliújságot az én szecessziós rajzom keretezte, majd nyelvtanuláshoz testvéreim iskolájába falitáblákat rajzoltam, ma is emlékszem egy pályaudvarra, amit egy orosz nyelvórához kellett megrajzolnom, rossz papírra nagyon

jó színekkel rajzoltam. Az egyetemen a rajzi tanszék valósággal elvarázsolt bennünket, Boross Géza bácsi volt a tanárunk, de Máriási Masznyik Iván vezette a diákkört, akkoriban a fiatal Dobroszláv tanított, de még jól ismertük Bordon Alfrédot és Ohmann Bélát is. Örömnép volt már az is, sokan a nagy festők közül ma sem tudják, és, talán mert nem is akarják mutatni, hogy tudják. Kár, hogy az akvarellnek itt Közép-Európában nincs olyan becsülete, mint Angliában, az alkotó tehetségek nagy száma megvult hozzá.

Szerepet kapott benne magányosságom, amikor hosszú éjszakákon át egyedül rajzoltam pályázataimat, és talán különösen fontos, legfontosabb volt Anna, akivel egy napon van a születésünk évfordulója, nulla-hat – nulla-hét a születésnapunk. A legkedvesebb az, ahogyan másokra figyelni tudtam. Ezáltal megsokszorozódott személyiségem, de a figyelem kellett hozzá.

A hatodik kerület Budapesten az én városom. A Zeneakadémia, az Opera, a Képzőművészeti Főiskola, a színházak, ahol hente kétszer jártam, a könyvtár, az antikvárium, a követségek, a földalatti, a sínautóbusz, a sárga 46-os, az általános iskola a Felsőerdősorban, a Kölcsey Gimnázium a Munkácsy Mihály utcában, az Epreskert, a Kodály körönd, a Benczúr utca, a Fasor, a Lövölde tér, a Király utca, a Liszt Ferenc tér, a Jókai tér, a Teréz körút, sok barátom, szülők, ismerősök lakásai, a német megszállás, a háború, az orosz tankok és valami végtelen élni akarás. Törekvés a tökéletességre. Amikor megvettem a vízfestéket és az akvarellpapírt és fölragasztottam, de már amikor hazavittem, csodálkoztam, hogy hogy kerülhet egy viszonylag kis mennyiségű művészeti eszköz egy vagyónba. A havi fizetésemnél mindig többet hagytam ott egy-egy alkalommal. Még szerencse, hogy mi ezt szoktuk meg.

Valahányszor Esztergom környékén rajzolkodok, mindig gondolok rá, hogy Le Corbusier milyen friss ragyogó rajzot produkált a hajóról, vázolván, amit látott Esztergomról.

Nekem az akvarell gyors önkifejezési forma, már említettem, hogy több évtizeden keresztül üzöm, kiállításaim számát sem tudom, bár szinte mindre emlékezem. A Magyar Vízfestők Társaságával Sárváron, a Nádasdy várban állítottam ki, a társaságnak tagja volt a német nagykövet őexcellenciája, vízfestő kollégánk. Elmentem megnézni a kiállítást és nem kellett szégyenkezni. Mi magyarok az akvarell terén igen jók vagyunk, bár a legszebbeket Windsorban és Sidney-ben láttam.

Emlékezetesek genfi kiállításaim, Ludwigsburg regionális központ, Steinheim an der Murr, amelyik ősemberéről híres, nekem pedig arról, hogy a megnyitón megjelent változatlan és meggyőző szépségében építész tanárom, M. Császár Ildikó, akitől sokat tanultam és nem is tudtam, hogy ott él. Gyakran megtettem, hogy ott festettem, és később mintegy év múlva ott kiállítottam, ez Ciprus, Kuba Havanna és Trinidad kiállításaim jellemzői voltak.

Ilyen módon jól tudtam akvarellt eladni, friss színes képeimet a helyiek megvették.

Jelszavam volt, „az akvarellhez nem téma kell, hanem víz”. Pécsen az utcán akvarellezünk és rendszeresen megállt mögötünk, mögöttem egy ember: „festeni nem művészet” mondta. Amikor már sokadszorra mondta, megkérdeztük, hát mi a művészet? „Eladni” – válaszolta. Képeimben szerettem, ha a papír üresen, nyersen, fehérén maradt, ezek voltak a jó képeim. Azt gondoltam, hogy építész alapképzettségem végül is látszik munkáimon. De egyre minden tanítványomat – köztük politikusokat is – megtanítottam: „El kell engedni a medence falát ahhoz, hogy úszni tudjunk”. Sokan vannak, akiknek bátortalansága életük munkáját teszi tönkre. Ebben az egyben biztosan élen jártam, elengedtem a medence falát.

Abban, hogy el mertem engedni, a neveltetésem, a személyes történelmem, a szenvedésem, de főleg a kis kollektívák: az osztályközösség a Kölcseyben, a tankör az egyetemen, főleg a diákkörök, Újkígyós, ahol nevelkedtem és ahol a kitartó munka lényegét megtanultam, mind-mind közrejátszottak.

Az egyetemen több kiállításunk volt és nem is egyszer engem választott a tanszék az év legjobb akvarellfestőjének, írtak is rólam tanáraim a „Jövő mérnöke” c. egyetemista lapban. Valamely képet is közöltek. Bár természetesnek vettem, mindmáig büszke vagyok rá.

Volt egy egészen kiváló akvarellista Soproni Horváth József, akinek kiállítását a Nemzeti Szalon termeiben láttuk, fia Bertalan tankörtársam volt, rengeteget tanultunk tőle. Új mélységeket fedezett föl, remek tárlatokat nyitott. Meghatódtam, amikor Horváth Berci meghívott, hogy papája felkért Sopronban egy Plen air akt sorozat festésében való részvételre, ez a festőművész korai halála miatt nem valósult meg, de egyik képének Juhász Gyula-i címét „Magyar táj, magyar ecsettel” többször kölcsönvettem, sőt, egyik Genfben rendezett kiállításom címe is ez volt.

Akvarellezni persze közvetlenül mestereimtől, elsősorban Boros Géza festőművésztől tanultam, de később a nagy magyar akvarellisták; Mattis Teutsch János, Márfy Ödön, Diósy Antal jelentős hatással voltak rám. Czinke Ferencnek egyszer egy úti készletet ajándékoztam, emlékszem rá, hogy mennyire szerettem volna megtartani, olyasmi volt, amit Turner is használt közép-európai körútja során. Ilyesmivel készített egy vázlatot a Walhalla csarnokáról Regensburg mellett, sokszor megcsodáltuk, de közel nem mentünk hozzá. Pedig a Duna mindig regényesen vonzott, láttuk szinte az eredeténél, Regensburgnál, Passaunál, üdültünk mellette Steinhofnál, persze Pozsony, Bécs, Dévény, csakúgy, mint Győr, Gönyű, Komárom, Szőny, valamint Esztergom, Visegrád, és Dunaújváros, Paks, Baja, de még inkább Braila is hatással voltak ránk. A Duna a mi folyamunk, Jókai, Ady, József Attila felejthetetlen sorokat írtak róla.

Egyik kedves festményemet az esztergomi hídról festettem, amikor az még romokban állt, mellette az átkelő járaton mindig fegyelmezett ősz hajú édesanyámmal álltunk, lehetett mintegy kilencven esztendő, és igyekeztem kitalálni, hogy mire gondol, mert kassai gyerekkora, bécsi iskoláiban leginkább az tartozott, hogy nem mondta ki gondolatát. A képet egy perbáli kiállításon megvették.

Tudtam, hogy a végzett munka és az érte kapott fizetés semmilyen kapcsolatban nem voltak egymással, törekedtünk viszont rá, hogy a munkát a lehető legjobban végezzük. A munkát önmagáért végeztük, a fizetést a megélhetésért, annak érdekében kaptuk.

Az építészet

Az építészet a lehető legnagyobb öröm és leggyönyörűbb tevékenység az ember életében úgy általában, az építésszé válás egyenlő az újjászületéssel, az építész élete a legszebb emberi élet, szabadsága, mint a madarak szabadsága, szárnyalása a korban, a turul és az albatrosz és a kondor különlegesen szép repülésével azonos.

„Szabadságát odaadja a szélnek”.

Az építész felelőssége óriási felelősség, műve, művei az utcán vannak, van, amit mindig lát, sőt muszáj látnia akkor is, ha nem akarná, és vannak rejtett intim részek, finom áthajlások, amiket néhány, oda kiválasztott élhet meg csupán, a többiek előtt rejtve maradnak. Az építész felelősségét feltétlenül átérték tanáraim, egy Hajnóczy Gyula, Weichinger Károly, Reischl Antal, Major Máté, Perényi Imre, és igencsak megcsúfolták másik tanítványaik, akik a jelentőségét tudva tudták, de megélhetési okokból megalkuvók lettek.

Van ma is Európában olyan városrész, ahová az építészet általános színvonala miatt szívesen lép be az ember, mint Dortmund, Stuttgart, Helsinki szecessziós nagy premodern városrészei, hogy pld. Prágáról ne is beszéljünk, és vannak olyan városrészek, mint

pld. a Lővérek Sopronban, ahol a tarka építészprostitúció miatt még jó épületet sem szívesen keres meg a látogató. Az építész elhallgathatatlan, Gerő László tanár barátom írta nekem Helsinkibe – hogy szeretné velem megnézni Seunatsalot... Válaszul borzadályként Magyarországon faluközpontok, építészeti kisegyettesek tömegei mutattak rá, hogy a „jogot a népnek, az emberiség nagy szent nevében jogot”, ha az intelligencia hiányával párosul, milyen károkat tud okozni.

Nagyon nehéz döbbenet nélkül nézni, hogy az emberiség ezen a téren hova jutott. Az építészet a művészetek legkülönösebbike, azt, hogy egyáltalán művészet, a nagy többség nem gondolja, nemcsak nem hiszi, de nem is akarja hinni.

Az építészet különösségének egyik legfőbb eleme a kollektív megvalósulás. Könnyű kis grafikát egy-egy új stílus hajnalán alkotni, hiszen egy ember otthon egyedül csinálja, mint a verset. A stílust építmények, emberek ezreinek összehangolt munkájának eredményei, a katedrálisok őrzik.

Az építészet történelmileg része volt a hatalomnak, a császárok, a pápák meghatározói voltak koruk építészetének, erőt merítettek belőle, adtak hozzá és támogatták. Erre föl egyes pitiáner kis tirannusok, egy Sztálin, egy Hitler, egy Szaddam arra a következtetésre jutottak, hogy majd ők megmutatják, hogy az építészet őket fogja dicsőíteni. Ez nem sikerülhetett nekik. Megbuktak.

Az építész figurája, a kor, a korszellem, és az építési folyamatok kollektív megvalósulása a szakmát ilyen szempontból is figyelemreméltóvá teszi. Érdekes volt az egyetemen, hogy egy pályázatomban a szovjet építőipari „kivitelezés” „gyalázatos” színvonaláról beszéltem. Kedves öreg szeretetreméltó barátom – rengeteget gondolok rá, hiszen nála diplomáztam – Pogány Frici bácsi behívott és nagyon finoman figyelmeztetett, hogy a szovjet technikáról nem mondjuk, hogy a gyalázatos színvonalú. Ez akkor volt, a Contraszójú épületének modern tervei megbuktak a Sztálini személyi kultusz hatalomra jutásával. Egy másik pályázatomat a kiváló Major Máté tartotta vissza, 1956 után már nem kérdéses, hogy a Major-Perényi vitában kinek volt igaza, pályázatomat beadtam, ő pedig visszaadta, hogy az ő igazolása az ő tanszékén neki nem szimpatikus. Beláttam igazát, ma is él bennem ez a finomság.

Az építészet csak egyetlen úton járható, de a korszerűség különböző lehet. Nem közömbös, ha a kor a reformáció vagy az ellen-reformáció kora, de a kínai nagy fal, – vagy az agyagkatonák lelőhelyei Chionban, vagy Mexikóban a Nap és Hold piramis, vagy a Macchu Picchu jól mutatják, hogy egyszerre van szerepe benne a kor szellemének és az építés technológiai, technikai lehetőségeinek. Az építész Bretz Gyula tanár úr anyagtana, Harasta Miklós adjunktus úr ipari építésze, Gábor László épületszerkezetei a leghatározottabban arra irányultak, hogy az építészek ne a jelennek alkossanak, a jövőre gondoljanak. Szelíden és szomorúan vettük tudomásul, hogy egymillió lakás megépülte után, több millió ablak elkészültével elkezdtek az ablakgyártással is foglalkozni az illetékesek. Később ennél már csak az volt szomorúbb, amikor az kritizált, aki egyetlen lakást sem épített.

Az építészet, mint művészet, az építészet, mint tudomány kitervelte mindig az építészeket, mint szakembereket, mint a hivatás képviselőit. Aki ezt nem élte át, annak nagyon nehéz volt ebben tevékenykedni, pedig az elején – pályám elején persze – sok ilyen volt. Érdekes, hogy magas szintű képzettségem, különösen szerény magatartásom, aktív segítőkészségem nekem soha nem okozott szenvedést. Maga a műemlékvédelem, ami különösen érdekelt akkor tért új, modern utakra, egyik első felfedezésünk Csempeszkopács volt. Mi már tanultunk városrendezést, a műemléki együtteseket akkoriban kezdték védeni. Az egyetemen különös öröme adott okot, hogy a tudományos diákkörben kifejezetten ilyen feladatokkal foglalkoztunk, többször vezettem például Sopronba évfolyam-kirándulásokat, alacsonyabb évfolyamok tanulni vágyó csoportjait. Győr, Pécs, Veszprém, Székesfehérvár, Buda, Szentendre együttesükben is különös élményt jelentettek mindünknek. Amikor később Helsinkiben ösztöndíjas voltam, egy ideig a mű-emlékfelügyelőség, a Ritavihvare volt a munkahelyem. Akkor mi ott találkozhattunk egy magas színvonalú építészettel, és a szabad gazdálkodás levegőjével. Később volt ott kiállító terem.

Az a szó, hogy posztmodern akkoriban képtelenségnek tetszett. Annak ellenére, hogy legjobb professzoraink is leírták, éltek vele, a posztmodern nem volt sem okszerű, sem tárgyszerű, sem életképes. Lehet tudni, hogy egyszer majd ez a technika és ez a kultúra is véget ér. Tudom, hogy már járt a Kassa-Budapest vasút, amikor még sokan lovas kocsival utaztak Kassáról Budapestre, de a vasbeton, az acél, az üveg világában ettől eltérni még nem lehet.

Az építészet esetünkben természetesen már különvált tervezésre és kivitelezésre a nagy társadalmi munkamegosztás szerint, személyre lebontva azonban akkor ez még nem így működött. Kellett, aki a dolgokat kitalálja és előnyt jelentett – jelent mindmáig – az illetőnek környezethez való alkalmazkodni tudás, de nagyon fontos volt, és fontos mindmáig a megvalósuláshoz való konstruktivitása, szemlélete és a terv gondolatmenetének megértése.

Fiatalemberként a legjobb – és ezért talán örök – barátom a Rákosi-korszak üldözöttje, kitelepített volt. Rendes középiskolába sem vették föl, esztergályos-marós lett. Később – miután enyhült a nyomás – gépészmérnöknek tanult, majd közlekedési gépészmérnökként diplomázott... és disszidált. Rüsselsheimben, az Opelnél mindenki elájult, hogy megtervezi, megszerkeszti és maga bevizsgálja a dolgokat. A többfunkcionalitás jellemezte. Remekül gitározik és fest. Utóbb szabad emberként jött haza.

Én magam már akkor eldöntöttem sorsomat, amikor a társadalmi ösztöndíjra leszerződtem, ennél jobban nem csinálhattam volna, hiszen évekre elhatároztam munkámat. És az első munkahelyem, amelyik a várban a polgár negyedben volt, majd a Budapesti Műemlék-felügyelőségen folytatódott a szakadatlan magántervezés és később magán kivitelezés mellett korlátlan szabadságot biztosított nekem.

„Apa, aki sokat dolgozik, olyan marad?” – kérdezte kislányom az éjszakában, amikor fölébredve azt látta, hogy rajzolok. Talán többet a kelleténél, megterveztem talán több mint ezer lakást, beadtam soktucatnyi pályázatot, kiviteleztem gyönyörű házakat.

Az igazsághoz tartozik, hogy nagyon szerettem az irodalmat. Versesköteteket tudtam kívülről. Szerettem a színészetet, a színházat, emlékszem, hogy 56-ban ősz elején naponta jártam színházba. Akkor hallottam Szörényi Évától a „Petike jár”-t szavalni. Az országos hírű, műegyetemi színjátszó körben sűgő voltam, ha már más nem lehettem. Később is mindig szerettem a színházat. Akkoriban talán a zene is más volt, másként volt megközelíthető. Székely Mihály ott énekelt az iskolánk udvarán. Ferencsik János vasárnap délelőtt egy évig szinte csak nekünk muzsikált, dirigált a Zeneakadémián: a szünet előtt Beethoven szimfóniák sora hetenként – kéthetenként egy-egy, szünet után pedig kortárs zene. Látszott és tudtuk, hogy nagyon érti, amit tesz, szárnyalt, mint a madár, a zenekarral és velünk, a hallgatókkal egyszerre tudott kapcsolatot találni, azt hiszem, hogy ilyen remek karmesterrel azóta sem találkoztam.

Az Operaházban felsorolhatatlanul sokat jártunk, láttunk és hallottunk. Emlékszem a Trisztán és Izolda előadására, ahol – mellesleg szabályosan futkározott a hátamon a hideg a zenétől – találkoztam egy gimnáziumi osztálytársammal, aki az akkor 26. Trisztán előadásból huszonötöt látott. Szegény tanár volt, de ezt mégis megengedte magának.

Valahogy a könnyűzenét is komolyan vettük. A Zeneakadémián, 1956 végén a színpadról hallgattuk az első fellépő Koós Jánost. Megyaszai Mimi Ady Ady-sanzonjait rajzolás közben hallgatva egy más világ tárult fel előttem.

Amikor a budai várba kerültem, egy remek építészvilágba csöppentem bele. A kiállításokon Németh Lajost, Major Mátét hallgathattuk. Rados Jenő bácsi Szentháromság téri kollégiumot művezette, mindig meghatódom, amikor az előcsarnokban és a díszteremben legelső munkámmal találkozom, Dragonits Tamás tucatnyi házak tervezője és művezetője volt, Gerő Laci bácsival naponta találkoztunk. Borsos Laci bácsival a Halászbástyát újíttottuk fel. Pfannl Egon magatartásra és stílusra tanított

minket, de ott volt velünk Mátyóki László, Kenessey Attila, Mester Árpád, Baráth Etele, Janáki Gyuri és Pista, Thurszky Béla. Az akkor modern nagy építészek mőhelye volt a miénk. Farkasdy Zoltán „Dodi” gyönyörő szerkesztő építész volt, Jánossy Gyurka órákat töltött velünk a „Régi Országház” nevő kocsmában, Gulyás Zoltán „Kefi” a szakma magasiskoláját képviselte.

Virág Csaba a lehető legszebbet produkálta, Kapsza Miklós finoman elegáns volt, de ünnep volt Kévés Gyurkával is találkozni. A műemlékesek – Budai Aurél, Zádor Mihály, Vadász György, Horler Miklós – ugyancsak kiváló munkát végeztek. Közülük az utóbbiról A vörös sün csodálkozik címmel elismerő cikket írtam, mert Vörös Sün volt a neve a budai várnegyed legrégibb és ugyancsak megmentett épületének, az egykori vendégfogadónak, ahonnan a vadonatúj Hilton-szálló épülettömbjének ölelésében feltárt rommaradványok és a Miklós-torony Horler Miklós által vezényelt csodálatra méltó helyreállítását látni lehetett.

Akkoriban technikailag nehéz volt az újságírás. Boldog voltam, hogy a „Műemlékvédelem” Gerő Laci bácsi főszerkesztése mellett hozta egy-egy fényképet vagy rövid cikkemet. A Magyar Építőművészet több, hosszabb cikkemet publikálta a vár helyreállításokról és a Helsinki városházáról. Szilvási Lajos, a kiváló író a Delta című magazinban főszerkesztő-helyettesként közölte az írásaimat.

Ha egy kis időm akadt rajzoltam és akár akadt, akár nem, tervpályázatokon dolgoztam. Volt sikerem, de utólag úgy látom, hogy az alkotás öröme volt az igazi jutalom. Nagyon nagy jutalom. Értelmet adott az életünknek azon túl, hogy volt értelme ettől függetlenül is. Legjobb barátaim a kislányaim voltak. Nővekedésük, a közös vadgesztenyeűjtés a Tóth Árpád sétányon, a minden esti séta a Halászbástyán örök emlékem. Meg ahogy a kisebbik lányom óvodás korában a játszótéren rendet csinált maga körül, sohasem felejttem el. Éppen egy terven dolgoztam – rajzoltam, vagy olvastam –, s felpillantva mintáma is látnám, ahogy a szétszórt téglákat depóniába rakja. A rendcsinálásra hajlama volt. Persze, ha visszagondolok rá, tudom, hogy nemcsak neki, a jóra való hajlam mintha általános lett volna. Akkor...

Akkor csaknem harminc budavári ház helyreállításában volt részem, ez inkább életmód volt, nem munka. Egy Tóth Árpád sétányi tetőtérbe megépítettem saját lakásunkat, annyi készpénz kellett hozzá, amennyit a menyasszonytánc hozott.

Első házaimat akkor terveztem, helyettem még Győr Sanyi írt alá, egy olyan fantasztikus képességű és megjelenésű főépítész, hogy néha ma is elszorul a szívem, hogy mennyire nem tudtunk a tehetséggel gazdálkodni. Első családi házaim kétszintesek voltak, hasonlóak a Jánossy-féle sétánylakásokat magukba foglaló épületekhez, amelyeknek koncepciója a Tóth Árpád sétány 27. számú lakóház mintájára hamar elterjedt a kollégák körében. Akik Budakeszin, Visegrádon, Balatonkilitin stb. építkeztek vagy maguknak, vagy rokonaiknak. Ebben nekem is részem lehetett, mert az én budapesti házaim aláíratlan tervrajzát a kerületnél valahol lemásolták és ajánlott tervként árulták. A szerzői jog sérelme elenyészett az örömhöz képest, hogy a tervemet másolják. Petőfi Sándor jutott eszembe akkor, akinek saját dalait lehetett hallania az utcáról, amikor fölébredt.

Megtanultam még egészen fiatal koromban, hogy tisztán szerkesztett egyszerűségekre kell törekedni. Vagyis, ha házat terveztem, soha nem emlékművet terveztem magamnak. Volt és van egy ilyen irányzat kollegáim között, hogy a más pénzén épít emlékművet az építész. Ritkán sikerült, mert a megrendelő partner ilyen alapon ritkán akar befektetni. Nagy Elemér tanárom az egyetemen és pártfogóm a finn törekvések meghonosításában, remek építész és csiszolt elme – aki már diákkori munkánkat is opponálta, megtanítván bennünket arra, hogy mi a gesztus és kritika közötti különbség – azt mesélte egyszer, hogy ő maga a maga tervezett házat bármikor megszerkeszti, vagy eleve úgy tervez, hogy szerkezetben gondolkodik. Ezzel szemben más után nem akar, mert nem is tudna dolgozni, a zavaros dolgok neki idegenek. Ezek után nem csodáltam, amikor Válint Tibor barátom elmesélte, ha olyan házat csinál, amit én terveztem, keres rajta és szép a ház, ha nem én terveztem, ráfizet. Erre már az alap raszter felszerkesztésekor is gondolok, ezért művészterveimre is jellemzőek.

A korán rám szakadt hatósági munka, vagyis a műemlékvédelem engedélyezési feladatköre eleve megtanított arra, hogy a más gondolatmenetét is tudni kell elfogadni. Ha ugyanarra a helyre nekem más elképzelésem volt, de a szereposztás szerint más tervező oldotta meg a feladatot, szoknom kellett az ő gondolataihoz, és igyekeztem azt lehetőleg elfogadni. Persze könnyű dolgom volt, mert erre a területre rossz színvonalú tervező alig tévedt, már a hozzáállás is akceptálható volt.

És ha valamivel nem törődtem, az a munkámért kapott ellenszolgáltatás volt.

Persze volt olyan is, hogy építésmérnökként annál is kevesebbet próbáltak adni, mint ami jár. Körülbelül háromszor kevesebb járt, mit egy jó kőművesnek. Ezt nem vitathattam, azt azonban nem tudtam elfogadni. Betettem a bérmegállapítást megjegyzés nélkül, egy sor nélkül egy borítékba, és elküldtem az igazgatónak. Másnap visszakaptam egy nyomósabb – maximális – bérmegállapítást. Rövid idő alatt lett tekintélyem, amit soha senki nem fogalmazott meg, de ha pld. öltönyt vettem a vállalatnál, más is olyat vett.

A szobrászat

Szakmámhoz, az építészethez talán legközelebb álló művészet a szobrászat, mint ilyen, minden korban együtt kezelt művészet. A szobrászművészek természetesen szakosodnak, a köztéri szobrok ugyanúgy a kultúránk részei, mint a kisplasztikák. Az egyiptomi alapművészet ismert szobrai, Kai, az írnok, aztán Nofretete fejszobra, Anubisz, a Szfinx, stb. ugyanúgy tárgyai az építőművészetnek, mint a görög Diszkobolosz vagy a római Forum Romanum, vagy Pompeii szobrai. Én magam személyesen sok szobrászt ismerek, sokan barátaim. Soktól tanultam, sokat csodáltam. Amikor a Műemlék-felügyelőségen dolgoztam, az Emlékmű felügyelőség vezetője kiváló hölgy volt, Zsike, azóta is kapcsolatban állunk, egyik legjobb szobrászunk felesége, sajnos már özvegye.

Több pályázaton vettem részt néha úgy, hogy szobrászművész társamat és a megoldást választottam. Néha építész pályázathoz is szobrot alkalmaztam kulcsfiguraként. Szeretem ezt a műfajt és segítem, ha tudom, és ahol lehet.

Félresiklás lenne, ha erről sokkal-többet írnék, mert a több is kevesebb lenne a szükségesnél. Meghat, ha jó szobrot látok, függetlenül anyagától, nagyságától, felfogásától. A Magyar Nemzeti Galériába néha csak a szobrok miatt látogatok, a Szépművészeti Múzeum modern képtárába sokszor viszek látogatót.

A Műegyetem a mintázás örömet okozott. Kivitelezőként magam is segítettem a szobrászt a megoldásában. Szeretem ezeket a többnyire szűkszavú embereket.

Néha a szobor magától érkezik az ember életébe, ilyen spontán szobromat a könyvben is szerepeltetem.

A szobor minősége a politikától független, persze a politika számtalanszor rátelepszik a létrehozóra. Emiatt a szobor, az indulathoz átmenetileg hozzáadódik, máskor pedig másik közegben ellenérzést kelt. Tény, hogy a megvalósításhoz nem ugyanakkora anyagi ráfordítás szükséges, mint egy grafikához, a bronz, a kő, az üveg, a fa különleges hozzáállást igényel. Nagyobbik lányommal közösen Benvenuto Cellini-rajongók voltunk egy ideig, de Borsos, Pátzay, Henry Moor, Rodin hogy csak példákat említsek, csak úgy, mint Meštrović, Brâncuși, Muhina, Vesznyin, Tatlin beszédtema a családukban. Vannak közös szobrász barátaink, ha rajtunk múlna, sokkal több szobrászt támogatna társadalmunk.

A szobor térszervező ereje nekem, mint építésznek a szobor kvalitásánál fontosabb, ezért néha meglepődöm azon, hogy milyen jó egy szobor, néha megértem, ha sikerületlen. Nem volt soha feladatom, hogy egyedül döntsek, de sokszor hallgatták meg véleményemet. A szobrok megítélése fokozottan időigényes. Hiszek a szobrászat elhivatottságában, abban hogy egyre több embernek jelentenek egyre többet.

Néha meglepődöm szobrászaink passzivitásán. Több energiabefektetést, ráfordítást szorgalmaznék, másrészt több lehetőséget adnék, és feltétlenül több mobilt szeretnék látni. Azt gondolom, hogy egy-egy német kisváros néha többet tesz ezen a téren, mint a mi országunk. Külön fejezet, amikor az épület már olyan szoborszerű, hogy zavarba hoz. Ezeket igazán szeretem, a hannoveri világkiállítás hajószerű magyar pavilonját Vadász Györgytől, vagy a soproni, középkori eredetű, gótikus Hajnóczy-ház gyönyörű szép helyreállítását Kerényi Józseftől. Tehát kortól függetlenül. Időtlenül.

A fotó, a fényképezés

Még az egyetemen rákaptam a fényképezésre, szinte csodaszámba ment nekem, megvettem Istvánffy Gyula évfolyamtársam Altix NB remek fényképezőgépét, majd egy Werrát az NDK-ban. Magam laboráltam. A diákszállóban – Bercsényi utcában – volt a fotólabor, Steffér Imre barátunk vezette. Emlékszem egészen a színes képek kidolgozásáig jutottam. Egy évfolyamtársam Hegyes Tibor adonyi születésű egy fotókiállításon az én felvételeimet tartotta a legjobbnak. Legnagyobb hatással persze Pogány Frigyes professzorom volt ebbéli ténykedésemre, nemcsak ideadta a negatívjait pld. a firenzei Loggia Dei Lanzi-ban levő Cellini Perseusáról Michelangelo Dávidja előtt, hanem el-elmagyarázta, hogy hányszor kell egy épülethez odamenni naponta, hogy a legjobb fényhatást megtaláljuk. S ő egyszer titkába avatva azt is elmondta, hogy Prágában a Károly-hídról a Hrad felé készített felvételének negatívjáról hány képet szerepeltetett könyvében. A kimetszés, a képalkotás, a kompozíció nálam az ő alkotásán alapul. Én magam is vezettem fotószakkört a Huba utcai iskolában, húgom és öcsém iskolájában. Rengeteget fényképeztem azután építész-életemben, Finnországban több mint kétezer felvételt készítettem, de Európában, Egyiptomban, Kuba, Mexikó, Ausztrália, Kína, Új-Zéland talán tízezer felvételt is ihletett. Mégis, legutóbb egyszer előre tudván, hogy mi következik, szándékosan nem vittem fotóapparátot, a repülőtéren vettem egy eldobható, egyszer használatos filmhez készültet, és a MachuPicchun csak ennyit készítettem. Egy tekercs panoráma kép... Ugyanolyan egyszerűsége törekedtem, mint az építészetben, és büszke vagyok az egyszerű képeimre.

Azt láttam, hogy a formák nyelvén jobban kellene beszélnünk, ha már így adódott. Most valaki, aki Mártélyon épít, említette, hogy a magyar paraszt lépcsőszerkesztését mennyire hasonlónak találja a svéd gazdag lépcsőszerkesztésével. Ezt több évtizede tudtam. A fényképekről a formakeresést és találást nagyon egyszerűen át lehetett volna vetíteni a tárgykultúrára, de még a fotózás örömét is nehezen találtuk meg. Konkrét tény viszont a bennünk lévő képrögzítési igény. Akarjuk, hogy a lehetetlenül rövid pillanat is rögzüljön, mert ezzel végül is megáll az idő. Csak így bírjuk küllői közé tenni újainkat, és magunknak megállítani.

Szerettem épületfelvételeket csinálni, és nem szívesen használtam állványt. Fiatalabb koromban sportlövést űztem, visszafafojtott lélegzettel, nyugodt kézzel sokat lehetett elérni. Nagy sajnálatomra, hogy ez a művészet nem eléggé elterjedt, bár a nagyszámú szaküzlet másról árulkodik. Sajnos már az általános iskolában többet kellene erre fordítani. Állítom, hogy sok tehetség marad rejtve. Fényképezni egyszerre nagyon könnyű és nagyon nehéz. A választásunk bennünk-mindnyájunkban van. Emlékszem, finn barátom Lassa Laaksonen, amint Magyarországra jött, eladta otthon Mercedesét, hogy egy Hasselbladot vegyen, mert úgy érezte, hogy itt a fényképezésnek olyan jelentősége van, lévén, hogy Rácz a magyar származású finn fotós, világhírű. Odáig bátorkodtam, hogy kedvenc műemlékes fényképészünknek, Boros Lajosnak a finn műemlék-felügyelőségen Helsinkiben kiállítást szerveztem és rendeztem.

Látáskultúránkat a fényképezés gyakorivá válása jelentősen fejlesztené.

dr. Csák Máté

Fejből írom, mert kívülről tudom:

„Törekedjél ismeretekre.

De ismeretekre, amelyek ítélet és ízlés által vezéreltetnek.

*E vezérlet híjával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan,
hanem ismereteid hasonlók lesznek a szertelen sűrű vetéshez,
amely gazdag növéssű szálakat hoz mag nélkül”.*

Kölcsey: Parainesis

CSÁK MÁTÉ KÖTETE - 2019.